वहाः सिराः। नाभ्यां सर्वा निबद्धास्ताःप्रतन्वन्ति समन्ततः। शरीरं सकलञ्चैतत् सिराभिः पोष्यते सदा। प्रणालीभिरिवारामाः कुल्याभिः क्षेत्रधान्यवत्"। अत्र प्रणालीभिः कुल्याभिरिति दृष्टान्तद्वयं स्थूलसूक्ष्म सिराभेदात्। "प्रसारणाकुञ्चनादिक्रियाभिः सततं तनौ। सिरा एवोपकुर्वन्ति ताः स्युः सप्त शतानि तु। यथा द्रुमदले साक्षात् दृश्यन्ते प्रतताः सिराः"। तथैव "नाभिस्थाः प्राणिनां प्राणाः प्राणान्नाभिरुपाश्रिता। सिराभिरावृता नाभिश्चक्रनाभिरिवारकैः"। तद्यथा तासां खलु स्थूलसिराः चत्वारिंशत् तासां दश वातवहाः दश पित्तवहाः दश श्लेष्मवहाः दश रक्तवहाः। तासां खलु वातवहानां वातस्थानगतानां सपञ्चसप्ततिशतानि१७५ भवन्ति। तावत्य१७५ एव पित्तवहाः पित्तस्थानगताः। श्लेष्मवहाः तावत्यः१७५ श्लेष्मस्थानगता रक्तवहास्तावत्यः१७५ यकृत्प्लीहगता एवं सिराः सप्तशतानि भवन्ति। तत्र वातवहाः एकस्मिन् सक्थ्नि पञ्च विंशतिः एतेनेतरसक्थि२५ बाहू च व्याख्यातौ (५०)। विशेषतः कोष्ठे चतुस्त्रिंशत् तासां श्रोण्यां गुदमेढ्रादिश्रिता अष्टौ। द्वे द्वे पार्श्वयोः४। षट् पृष्ठे तावत्य ६ एवोदरे दश वक्षसि एवं (३४)। एकचत्वारिंशद् जत्रुण ऊर्द्ध्वम् तासां चतुर्द्दश १४ ग्रीवायां ४ चतस्रः कर्णयोः ९ नव जिह्वायां ६ षट् नासिकायां ८ अष्टौ नेत्रयोः (४१)। एवं वातवहानां सपञ्चसप्ततिशतं१७५ भवन्ति। एवं विभागः पित्तवहानामपि विशेषतस्तु पित्तवहा नेत्रयोर्दश १० कर्णयोर्द्वे २ एवं रक्तवहा श्लेष्मवहास्तु षोडश १६ ग्रीवायां कर्णयो र्द्वे एवं सिराणां सप्तशतानि व्याख्यातानि। "क्रियाणामप्रतीघातममोहं बुद्धिकर्मणाम्। करोत्यन्यान् गुणांश्चापि स्वाः सिराः पवनश्चरन्"। क्रियाणां प्रसारणाकुञ्चनादीनाम्। अमोहं बुद्धिकर्मणाम् बुद्धीन्द्रियाणां मनसो बुद्धेश्च स्वे स्वे विषये ज्ञानं न करोतीत्यर्थः। अन्यान् गुणान् रसादिव्यापनद्वारा शरीरपोषणादीन्। "यदा तु कुपितो वायुः स्वाः सिराः प्रतिपद्यते। तदास्य विविधा रोगा जायन्ते वातसम्भवाः। भ्राजिष्णुतामन्नरुचिमग्निदीप्तिमरोगताम्। करोत्यन्यान् गुणांश्चापि पित्तमात्मसिराश्चरन्" अरोगतां पैत्तिकरोगानुत्पत्तिं करोति। अन्यान् गुणान् मेधाबुद्धिदर्शनशक्त्यादीन्। "यदा तु कुपितं पित्तं सेवते स्ववहाः सिराः। तदास्य विविधा रोगा जायन्ते पित्तसम्भवाः। स्नेहभङ्गेषु सन्धीनां स्थैर्य्यं बलमरोगताम्। करोत्यन्यान् गुणांश्चापि बलासः स्वाः सिराश्चरन्"। अरोगतां श्लैष्मिकरोगानुत्पत्तिम् अन्यान् गुणान् बलपुष्ट्यादीन्। "यदा तु कुपितः श्लेष्मा स्वाः सिराः प्रतिपद्यते। तदास्य विविधा रोगा जायन्ते श्लेष्मसम्भवाः। धातूनां पूरणं सम्यक् स्पर्शज्ञानमसंशयम्। स्वसिरासु चरद्रक्तं कुर्य्याच्चान्यान् गुणानपि" अन्यान् गुणान् बलपुष्ट्यादीन्। "यदा तु कुपितं रक्तं सेवते स्ववहाः सिराः। तदास्य विविधा रोगा जायन्ते रक्तसम्भवाः। तत्रारुणा वातवहाः पूर्य्यन्ते वायुना सिराः। पित्तदुष्टाश्च नीलाश्च शीता गौर्य्यः स्थिराः कफात्। असृग्धरास्तु ता रक्ताः स्युश्चलात्युष्णशीतलाः"। याज्ञव० नाडीसंख्या अन्यथैवोक्ता। कायशब्दे १९१०पृ० दृश्या। पदार्थादर्शे च "पूर्वोक्तायाः सुषुम्णाया मध्यस्थायाः सुलोचने। नाभिहृत्कण्ठतालुभ्रू मध्यपर्व समुद्भवाः। अधोमुख्यः सिराः काश्चित् काश्चिदूर्द्ध्वमुखास्तथा। सिरास्तिर्य्यग्गतास्याश्च तत्र शतत्रयाधिकाः। नाड्योऽर्द्धलक्षसङ्ख्याताः प्रधानाः समुदीरिताः। तासु सर्वासु बलवान् प्राणो नादः समन्ततः"। संस्थितः सर्वदेहान्तः" इति तत्रापि दशनाडीनां प्राधान्येनोत्कीर्त्तनं सा०ति० यथा "नाडीर्दश विदुस्तासु मुख्यास्तिस्रः प्रकीर्त्तिताः। ईडा वामे तयोर्मध्ये सुषुम्णा पिङ्गलाऽपरे। मध्ये तास्वपि नाडी स्यादग्निषोमस्वरूपिणी। गान्धारी हस्तिजिह्वा च सप्तलालङ्कृता तथा। यशस्विनी शङ्खिनी च कुहूः स्युः सप्त नाडयः। नाड्योनन्ताः समुत्पन्ना सुषुम्णापञ्चपर्वसु"। रोगविशेषज्ञानार्थं नाडीपरीक्षा भावप्र०उक्ता यथा अथ नाडीपरीक्षामाह। "पुंसो दक्षिणहस्तस्य स्त्रियो वामकरस्य तु। अङ्गुष्ठमूलगां नाडीं परीक्षेत भिषग्वरः। अङ्गुलीभिस्तु तिसृभिर्नाडीमवहितः स्पृशेत्। तच्चेष्टया सुखं दुःखं जानीयात्कुशलोऽखिलम्। सद्यःस्नातस्य सुप्तस्य क्षुत्तृष्णातपशीलिनः। व्यायामश्रान्तदेहस्य सम्यक् नाडी न बुध्यते। वातेऽधिके भवेन्नाडी प्रव्यक्ता तर्जनीतले। पित्ते व्यक्ता मध्यमायां तृतीयाङ्गुलिगा कफे। तर्जनीमध्यमामध्ये वातपित्ताधिके स्फुटा। अनामिकायां तर्जन्यां व्यक्ता वातकफे भवेत्। मध्यमानामिकामध्ये स्फुटा पित्तकफेऽधिके। अङ्गुलि